

MINDAUGAS STROCKIS

Lietuvių kalbos institutas

LOTYNŲ–LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNĖLIS

SAPŪNO IR ŠULCO GRAMATIKOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: Sapūnas, Šulcas, *Compendium*, žodynėlis, vertimas, lotynų kalba.

ANOTACIJA

1673 m. išleistoje Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco lietuvių kalbos gramatikoje *Compendium Grammaticae Lituanae*, sutrumpintai vadinamoje *Compendium*, beveik visi lietuviški žodžiai išversti į lotynų kalbą, taigi joje *de facto* slypi 1380 vienetų lietuvių–lotynų kalbų žodynėlis. Iš šio faktinio žodynėlio ypatumų matyti, kad lietuviškus žodžius į lotynų kalbą vertė žmogus, kurio gimtoji kalba buvo vokiečių. Galima daryti išvadą, kad Sapūno rankraštyje lietuviški žodžiai buvo palikti be vertimų, o juos vėliau pridėjo Šulcas. Nepaisant smulkių vertimo netikslumų, šis žodynėlis pateikia vertingų XVII a. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos faktų.

ĮVADAS

Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco parengta lietuvių kalbos gramatika *Compendium Grammaticae Lituanae*, sutrumpintai vadinama *Compendium*, o lituanistikos veikaluose dažnai žymima santrumpa SC, yra vertingas XVII a. lietuvių kalbos paminklas. Tyrėjų sutariama, kad ją parašė Kristupas Sapūnas, o Teofilis Šulcas gramatiką išleido, kai ją pridėjęs ir parašęs pratarmes. Natūralu klausti, ką tiksliai pridėjo Šulcas prie Sapūno rankraščio. Kaip

ištyrė Tamara Buchienė, Jonas Palionis ir Kazimieras Eigminas (Buchienė, Palionis 1957: 21–27; Eigminas 1997: 19–22), be pratarmių, į pradinį *Compendium* tekstą buvo įterptos kai kurios Kleino gramatikos ištraukos, ypač kirčiavimo skyrius (Strockis 2007: 93–100). Ar galime žinoti tik tiek? Tai išsiaiškinti, remiantis Sapūno ir Šulco gramatikoje slypinčiu lotynų–lietuvių kalbų žodyne, ir yra šio straipsnio tikslas¹.

Kaip žinoma, Kristupas Sapūnas (1589–1659), gimęs Mažojoje Lietuvoje, arba Kusuose, arba Didžiuosiuose Rūdūpėnuose, vėliau vadintuose Enciūnais (tikslī vieta nežinoma; Biržiška 1960: 263), įstojęs į Karaliaučiaus universitetą, ten užsirašė kaip *Christophorus Sepun Lituanus pauper* „Kristupas Sapūnas [vėliau jo pavardė vokiškai buvo rašoma Sappuhn], neturtingas lietuvis [ar *lietuoninkas*]“. Iš to (ir, žinoma, iš pačios jo gramatikos) galima spręsti, kad lietuvių kalba jam buvusi gimtoji. Jei nesame tikri dėl kurio nors Mažosios Lietuvos autoriaus gimtosios kalbos, gali padėti ir pavardės etimologija. Atrodo, kad Sapūno pavardė yra lietuviška, metroniminės kilmės. Ar tai reiškia, kad kas nors iš jo protėvių buvo nesantuokinis Sapės (Sofijos) sūnus, nežinia (pats Kristupas buvo Mykolo

¹ Cituojant vietas iš Sapūno ir Šulco gramatikos šiame straipsnyje, bus nurodomas originalaus 1673 m. leidinio puslapis, kurį labai lengvai galima rasti ir fotografuotiniame 1997 m. leidime. Jei puslapis originale nenumeruotas (pratarmėse ir pabaigos žodyje), bus nurodomas 1997 m. fotografuotinio leidimo puslapis. Cituojant Kleino gramatiką (jos originalo puslapių numeracija smarkiai sujaukta korektūros klaidų), bus nurodomas ir fotografuotinio leidimo (1957 m.), ir originalo puslapis, juos skiriant / ženklū. Tais atvejais, kai Kleino gramatikos originalo puslapio numeris dėl spaustuvės klaidos neatitinka tikrojo, bus nurodomas ir tikrasis, ir klaidingai atspausdintas puslapio numeris; pastarasis bus rašomas kabutėse. Cituojant *Compendium* ir Kleino tekstą, naudojama grafeminė transkripcija, atskirais ženklais perrašant tik grafemas ir tuos alografus ar ligatūras, kurie faktiškai buvo įgiję grafemų statusą (f, æ; œ nepasitaikė), bet neatsižvelgiant į originalaus spaudinio šrifto dizainą, t. y. vadinamojo „gotiško“ (šiuo atveju *Schwabacher*) šrifto z perrašoma tokia pat z kaip ir *antiqua* šrifto z, o ne šiuolaikinės fonetinės transkripcijos ženklū z (nes tai daryti būtų tiek pat prasmės, kiek, pavyzdžiui, „gotiško“ šrifto g perrašyti šiuolaikinės fonetinės transkripcijos ženklū g vien dėl to, kad jų išvaizda panaši). Raidės fz bus taip ir perrašomos, nepriklausomai nuo to, ar originalo spaudinyje jos buvo išspausintos kaip ligatūra (iš kurios yra kilęs šiuolaikinis vokiečių kalbos rašmuo ß), ar atskirai. Jei originalo spaudinyje į „gotišku“ šrifto atspausdintą žodį įterpta *antiqua* šrifto raidė, ji perrašoma taip pat, kaip ir visos kitos raidės, nenaudojant kokio nors žymėjimo. Grafeminė transkripcija labiausiai atitinka šio straipsnio tikslą. Cituojami *Compendium* lietuviški žodžiai, aktualūs argumentacijos požiūriu, paryškunami.

Sapūno sūnus; Biržiška 1960: 263). Vis dėlto galime atkreipti dėmesį į tai, kad jo gramatikoje tarp negausių moteriškų vardų (skirtų moteriškajai gramatinei giminei lietuvių kalboje iliustruoti) paminėta ir **Sape** = *Sophia* (25)². Iš to galima atsargiai spėti, kad galbūt bent pats Sapūnas taip suprato savo pavardės kilmę.

Nuo 1612 m. iki mirties Sapūnas buvo Didžiųjų Rūdupėnų (=Enciūnų) klebonas. Kaip manoma, savo gramatiką jis parašė apie 1643 m. (Biržiška 1960: 264; Eigminas 1997: 10). Ši nuomonė, nors literatūroje tiesiai niekur nepasakyta, tikriausiai kyla iš 1673 m. leidimo pratarmės, kur rašoma, kad šis veikalas buvo *ultra lufrum fextum pulvere quafi obruta* SC 48 „daugiau kaip šešis penkmečius tarsi dulkėmis užverstas“, t. y. neišleistas: iš leidimo datos 1673 atėmus $6 \times 5 = 30$ ir gaunama 1643 metų data. Tokia nuomone abejoti, regis, nėra pagrindo (jei tik pratarmė buvo rašyta tais pat metais, kai pasirodė leidinys, o ne šiek tiek anksčiau)³. Be to, tai reikštų, kad Sapūno gramatika iš tiesų yra senesnė nei Kleino, vadinasi, jai priklausytų ir pirmosios lietuvių kalbos gramatikos šlovė. Dar žinoma, kad Sapūnas buvo vienas iš Kleino gramatikos bendradarbių, kuriam Kleinas buvo paskolinęs savosios gramatikos rankraštį (Biržiška 1960: 264; Eigminas 1997: 21). Taip pat Sapūnas žinomas ir kaip lotyniškų eilėraščių autorius (Biržiška 1960: 263; Koženiausienė 1990: 244, 266–267). Jis mirė 1659 m. Enciūnuose (=Didžiuosiuose Rūdupėnuose) (Biržiška 1960: 263; ZM 2014: 1555).

Teofilis Šulcas (1629–1673) gimė irgi Mažojoje Lietuvoje, Vėluvoje (Biržiška 1960: 343; ZM 2014: 1651; pastarajame šaltinyje šis faktas minimas su klaustuku). Įstojęs į Karaliaučiaus universitetą, jame užsirašė kaip *Theophylus Schultz Welawensis Borussus* „Teofilis [vėliau jo vardas buvo rašomas taisyklinga lotyniška forma *Theophilus*] Šulcas,

² Turbūt tai nebuvo labai dažnas vardas, jei Donelaitis juo nepavadino nė vienos iš *Metų* veikėjų.

³ Teiginys, kad ši gramatika buvo rašoma 8 metus (SC 255), yra klaidingas (tai bus aptarta vėliau). Teiginys, kad ji buvo parašyta apie 1651 m., pateikiamas bibliografinėje šiuolaikinio leidinio anotacijoje paskutiniame knygos puslapyje (SC 336), yra spaudos klaida.

vėluviškis prūsas“. Iš to galima spėti, kad Šulcas buvo prūsas (nors tai gali reikšti tik „Prūsijos valstybės pilietis“), kurio gimtoji kalba buvo vokiečių; tai paremtą ir vokiška pavardės kilmė. Baigęs universitetą, dirbo Nybudžių klebono asistentu (ZM 2014: 1651), nuo 1650 m. buvo Išdagų klebonas, o 1662 m. tapo Katniavos klebonu. Mirė 1673 m. (Biržiška 1960: 263; ZM 2014: 1651), t. y. tais pačiais metais, kai buvo išleistas *Compendium*. Nors minima, kad jis buvo laikomas geru lietuvių kalbos žinovu (Biržiška 1960: 263), bet neatrodo, kad lietuvių kalba jam būtų buvusi gimtoji. Yra žinių, kad jis rašęs lietuvių–vokiečių–lotynų kalbų žodyną (Biržiška 1960: 263), bet šis, jei ir buvo parašytas, neišliko. Beje, vienas iš jo septynių vaikų, Jonas, Lazdynų (*Lasdehnen*) klebonas (ZM 2014: 1651), yra tas pats Jonas Šulcas, kuris 1706 m. išleido Ezopo pasakėčių rinkinį lietuvių kalba.

Maždaug tiek žinome apie abu *Compendium* autorius. Sapūnas buvo 40 metų vyresnis už Šulcą. Jie abu buvo Karaliaučiaus universitetą baigę liuteronų pastoriai lietuviškose parapijose, nutolusiose viena nuo kitos ne toliau nei Trakai nuo Vilniaus. Kaip žinome iš *Compendium* pratarinės, Šulcas Sapūną laikė savo mokytoju ir iš jo paveldėjo kitados parašytą gramatikos rankraštį (tuo metu, kai Sapūnas savo gramatiką rašė, Šulcui turėjo būti dar tik apie 14 metų). 1673 m., apie 30 metų nuo parašymo ir 14 metų nuo Sapūno mirties, Šulcas gramatiką išleido ir tais pat metais mirė pats, būdamas 44 metų amžiaus. Ką galime dar sužinoti iš išleistos gramatikos teksto?

Dauguma gramatikoje minimų lietuviškų žodžių yra išversti į lotynų kalbą. Taigi, joje *de facto* slypi lietuvių–lotynų kalbų žodynėlis, nors ir ne pateiktas viename skyriuje, o išsklaidytas po visą veikalo tekstą. Šį faktinį žodynelį sudaro 1380 vienetų (dauguma jų yra pavieniai žodžiai su vertimais, bet yra ir žodžių junginių ar ištisų sakinių). Atitinkamas

žodynėlis iš 2057 vienetų slypi ir Kleino gramatikoje.⁴ Taip *de facto* turime du XVII a. lietuvių–lotynų kalbų žodynėlius. Žinoma, jie daug trumpesni nei kiek anksčiau išleisti Sirvydo žodynai, bet vis tiek jie yra vertingi XVII a. lietuvių leksikografijos paminklai, iš kurių analizės galima ką sužinoti.

1. ŽODYNĖLIO KEISTUMAI

Skaitant Sapūno ir Šulco gramatiką matyti, kad jos žodynėlyje yra tam tikrų keistumų, galinčių sukelti įtarimą, kad vertėjui, išvertusiam lietuviškus žodžius į lotynų kalbą, lietuvių kalba nebuvo gimtoji. Tokių keistumų nerasime Kleino žodynėlyje. Būtent šie Sapūno ir Šulco žodynėlio keistumai gali padėti patikslinti žinias apie kiekvieno autoriaus indėlį į *Compendium* tekstą.

Pirmiausia, savaimė suprantama, ir *Compendium*, ir Kleino gramatikoje, taigi ir jų žodynėliuose, yra tiek senovinių gramatinių formų, tiek senovinių žodžių, arba ir dabar žinomų žodžių, pavartotų senovinėmis ar retomis reikšmėmis. Dėl to šiuolaikinis skaitytojas ne visada galėtų jais patogiai naudotis kaip lietuvių–lotynų kalbų žodynais. Žinoma, tokie atvejai yra visiškai nepriekaištingi ir nepriklauso prie čia minėsimų keistumų. Iliustracijos dėlei verta keletą paminėti: ***Skellu Debeo***, ***Skellejau*** 57 (*skelėti* „skolingam būti“); ***Lazda Nux*** 57 („lazdynas, riešutmedis“; ir *lazda* čia nereiškia „pagalys“ ir *nux* nereiškia „riešutas“); ***Skilliu Elicio ignem***, ***Skiliau*** 47 (*skilti*, *skilia*, *skylė* „įžiebtu ugnį skiltuvu“; žr. *skilti* 2 LKŽ^e), ***Gaudziu Conqveror***, ***Gauzdawau*** 49 (*gausti* „dejuoti, apraudoti, skūstis“; Mažojoje

⁴ Šiame straipsnyje naudojamą Kleino žodynėlį studentų praktikos metu suskaitmenino Ramunė Markevičiūtė, šiuo metu Berlyno Laisvojo universiteto (*Freie Universität Berlin*) doktorantė. Jai taip pat dėkoju už vertingas diskusijas šio straipsnio tema.

Lietuvoje paliudyta reikšmė); *Paftimpu Rigeſco*, *Paftippau* 56 (*pastipti* „pastirti, sukietėti“; reikšmė, paliudyta ir LKŽ⁵), *Wasfaris Januarius*, *Kowas Februarius*, *Karwèlinnis Martius* 25 (gerai paliudyti senieji mėnesių pavadinimai Mažojoje Lietuvoje) ir kt. Vis dėlto kai kurie atvejai yra šiek tiek sudėtingesni.

1.1. Abejotini, bet vis dėlto neklaidingi atvejai

1997 m. leidime (SC 83) jau buvo pastebėtas ir aptartas atvejis *admifu* [sic; iš visko sprendžiant, tai yra korektūros klaida dėl lotyniško priešdėlio *ad-* įtakos; turėtų būti *atmifu*], išverstas kaip *divinabo* 11. Gali pasirodyti, kad žodis „atminsiu“ čia lotyniškai išverstas „numatysiu, išpranašausiu“, nors Kleino gramatikoje (KG 103 / 9) tas pats žodis *atmifu* verčiamas *recordabor* („prisiminsiu“). Akivaizdu, kad taip išversta kita to paties žodžio reikšmė, o Sapūno ir Šulco gramatikoje turėta galvoje reikšmė „atspėsiu“.

Kitas atvejis, *Melmũ Calculus* 26, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, tarsi „kryžkaulis“ čia būtų išverstas kaip „akmenukas“, irgi nėra klaida. *Melmuo* čia reiškia „kryžkaulio skausmas, akmenligė“; tokia reikšmė paliudyta ir kituose XVII a. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos šaltiniuose, kaip matome iš LKŽ⁵. Žodis *calculus* lotynų kalboje taip pat galėjo reikšti inkstų ar pūslės akmenį, taigi čia matome iš esmės teisingą vertimą.

Atvejis *Smagurauju Parafitum ago* 51 iš pirmo žvilgsnio atrodo nelabai tikslus, tarsi žodis, reiškiantis „mėgautis skaniais valgiais“, čia būtų išverstas „gyventi kaip įnamiui“ (t. y. antikinės visuomenės „parazitui“ (gr. *παράσιτος*), valgančiam iš šeimininko malonės) ar „veltėdžiauti“. Įsigilinus paaiškėja, kad čia turėta reikšmė „veltėdžiauti, gyventi ne pagal pajamas“. Nors LKŽ⁵ tokia reikšmė nepaliudyta, Kristijonas Donelaitis rašė: *tu, lėbaudams ir*

⁵ Dėl paliudijimo Didžiojoje Lietuvoje žr. straipsnelį Sirvydo 1642 m. žodyne: *Krzyzá bolenie, Lumbago, Melmenio fopulis* SD³ 137.

vis smaguradams, / Lauką su tvoroms ir namą visą suėdei DM PV 465–466. Iš šio konteksto matyti, kad žodžio *smagurauti* reikšmė yra ne tiek „mėgti skanumynus“, kiek „puotauti ne pagal pajamas“. Tai patvirtina *Compendium* vertimą „veltėdžiauti“ (ir atrodo, kad tokią istorinę žodžio *smagurauti* reikšmę buvo galima įtraukti į *Lietuvių kalbos žodyną*).

Atvejis **Jauju** *Aqvā fervedā sup[er] infūdere, Jowjau Jowe* 52 irgi nėra klaidingas vertimas, nors žodžio *jáuti* (*jáuna / jáuja, jóvė*) reikšmę LKŽ⁶ pateikia tik „rausti, versti, maišyti, netvarką daryti, jaukti jovalą“, o lotyniškas sakinytis reiškia „užpilti verdančiu vandeniu“. Pagalvojus atrodo, kad *jáuti* čia reiškia „daryti jovalą“ ne perkeltine reikšme, o tiesiogine, t. y. ruošti tam tikrą édalą kiaulėms. Jovalo ingredientai galėjo būti nuplikomi verdančiu vandeniu, taigi *jáuti* čia reikštų tai, kas Žemaitijoje nusakoma veiksmažodžiu *plikiyti*⁶, o Aukštaitijoje jį atitiktų *šutinti* (*apšutinti*)⁷. Vadinasi, čia iš esmės yra teisingas vertimas.

Šiuolaikiniam skaitytojui gali pasirodyti, kad atvejai **Skinnu** *Eradico* 54 (vertimas reiškia „raunu iš pašaknų“; labiau būtų tikęs *carpo*) ir **Nèkaltai** *impunè* 67 (vertimas reiškia „nebaudžiamai“; galbūt labiau būtų tikę žodžiai *innocue, innoxie* ar *innocenter*) taip pat nėra labai tikslūs, bet ir jų negalima laikyti tikrai klaidingais vertimais. Kai kurie atvejai atrodo iš tiesų susiję su XVII a. realijomis, pavyzdžiui, **Kèlines** *Caligæ* 33 (ir toks pat vertimas Kleino gramatikoje: KG 166 / 72 „70“). Toks lotyniškas žodis klasikinėje kalboje reiškė „kareivių sandalai“. Savaimė suprantama, apranga buvo vienokia senovės Romos laikais, kitokia XVII a. ir dar kitokia yra dabar, todėl neverta tikėtis visiškai tikslių atitikmenų. Kokia painiava buvo XVII a. lotynų kalboje, stengiantis tuometines kelnes iki kelių, ilgas kelnes, aulus, blauzdenes, kojines ir įvairius batus pavadinti panašių romėniškų apdarų pavadinimais, matyti iš Cn 1171 (straipsnyje *Vbranie powszéchnié, odzież nóg*). Tą pat matome ir XVI amžiuje,

⁶ Už šią informaciją dėkoju kolegai doc. dr. Petruui Skirmantui.

⁷ Už šią informaciją dėkoju kolegei doc. dr. Rasuolei Vladarskienei.

DD 23, 357, 434, 485, kur žodis *caliga* vokiškai aiškinamas *Hofß oder kriegsstiffel* („kelnės arba kariški batai“).⁸

Taip pat žodis *aviu* (***Awju* qs.**⁹ ***Aweju***. ***Induo ocreas Awejau*** 52) išverstas „apsimaunu blauzdines“, bet, kaip matome iš kitų šaltinių, XVII a. žodžiu *ocreae* lotyniškai buvo vadinami ir tam tikri auliniai batai arba aulai, plg. minėtą Cn 1171 ir net keturis paliudijimus Sirvydo žodyne: *Bot, boty. Ocreæ. Czebatay* SD³ 21; *Cholewá. Ocrea. Aułas* SD³ 30; *Nágolenice żołnierfkie, Ocreæ militares. Cziebatay karieywiu* SD³ 189 ir *Skornie, Ocreæ, mullei. Ciebatay* SD³ 406. Iš esmės toks pat atvejis yra ir ***Szawju*** ***Difplodo***, ***Szowjau Szowe*** 52, kur lotyniškas žodis reiškia „pokšteliu“ ar „sprogdinu“; akivaizdu, kad čia turimas galvoje šaudymas iš šaunamųjų ginklų, kurių senovės romėnai nežinojo.

Šiek tiek daugiau įtarimų kelia veiksmazodžio *saugoti* vertimas lotynišku žodžiu, reiškiančiu „saugotis“: ***Sawgmi* qs. *Sawgoju Caveo, Saugojau*** 53 (labiau būtų tikęs *custodio*). Vis dėlto žodžio *saugoti* reikšmė „saugotis, vengti“ yra paliudyta LKŽ¹⁰, taigi tikrės klaidos čia nėra. Tiesa, pačiame *Compendium* tas pats žodis ***Saugmi*** vos už kelių puslapių išverstas jau *Custodio* 58.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti klaida būdvardžio *rōdas* (slavizmas, reiškiantis „sutinkantis, pasirengęs“) vertimasrieveiksmiu „mielai“ (***Rodas libenter*** 67), bet šį atvejį

⁸ Kad lotynišku žodžiu *caliga* nuo viduramžių buvo vadinamos ir kelnės, dar matyti iš Hanzíková 1988: 95, kur teigiama, kad čekų kalboje nuo XIV amžiaus paliudytas kelnų pavadinimas *kalthoty*, kilęs iš itališkos formos **caligotte* „kariški batai su ilgais priglundančiais aulais“, kuri savo ruožtu buvo kilusi iš lot. *caliga*. Beje, tai galiausiai yra ir lietuvių kalboje žinomo žodžio *kalgotkės* („pėdkelnės“) prototipas: pirmosios pėdkelnės XX a. viduryje į tuometinę Sovietų sąjungą, taigi ir į okupuotą Lietuvą, buvo importuojamos iš Čekijos (tuometinės Čekoslovakijos), o ant jų pakuotės čekų kalba būdavo rašoma *kalthotky punčochové* (pažod. „kelnaitės su kojineėmis“; plg. XX a. antroje pusėje vartotą lietuvišką pavadinimą „kelnės-kojinės“). Nors pastaruosius faktus minintys interneto šaltiniai ir neturi recenzuojamo mokslinio straipsnio statuso, jų informacija, regis, nėra pagrindo netikėti. Interneto paieška pagal žodžius *kalthoty, caligotte, caliga, kalhotky punčochové* (įvairiai juos derinant) parodo nemažai šaltinių su tokia informacija.

⁹ Santrumpa *qs.* čia reiškia *quasi* („tarsi, tarytum“), t. y. sakoma, kad veiksmazodžio *aviu* būtasis laikas sudaromas taip, „tarytum“ jo esamasis laikas būtų *aveju*.

paaiškina Neselmano žodynas: *Jetzt wird Ródas, Ród's allgemein als Adverbium gebraucht, gern, willig* N 445.

Abejonių gali sukelti ir kai kurie augalų pavadinimai, bet, kaip rodo patirtis, biologinių rūšių pavadinimai žodynuose, ypač senųjų kalbų, visada yra keblus dalykas ir visiško nuoseklumo čia niekada neverta tikėtis. *Compendium* rašoma, kad *grikkai* yra *panicum* (**Grikkai** *Panicum* 33), bet, pasak Sirvydo, *panicum* yra soros: *Ber. Panicum. Soros neižfifzákoiij, foros kulines* SD³ 10 (dar žr. *kūlinis* 4 aiškinimą LKŽ_e). *Lęšiai*, pasak *Compendium*, yra *ciceres*. Tai reikštų „žirniai“, tik pavartota netaisyklinga daugiskaita¹⁰ (tikriausiai smulkus apsirikimas, jei ne spaustuvės klaida); vertimas *lentes* būtų likęs labiau. Pasak Kleino ir taip pat Sirvydo, *cicer* (taisyklinga vienaskaita) yra grikkai: *grikkai ocymum, cicer* KG 166 / 72 „70“; *Tatárka iarzyna, Ocymum (vulgo) cicer. Grikiey* SD³ 442.

Be to, Sapūno ir Šulco gramatikoje (kaip ir bet kurioje sudėtingoje knygoje) yra ir smulkių apsirikimų, kuriuos sunku atskirti nuo spaustuvės klaidų. Atrodo, kad pateikiant **ufpraffu intelligo** 2 atsirado net du korektūriniai apsirikimai, po vieną ir lietuviškame, ir lotyniškame žodyje: jei tai būtų **[fu]praffu intellig[am]**, tai reikštų „suprasiu“. Lietuviškas žodis taip ir taisomas 1997 m. leidinyje (SC 65; dar plg. Kleino *fuprantu intelligo* KG 197 / 103 „101“). Panašus atvejis yra **drifu audeam** 11, kur lotyniška forma reiškia ne „drįsiu“, o „drįščiau“ (turėjo būti *audebo*). Tokie atvejai kaip **Nubundu Expergifco** 55 (turėjo būti *Expergifcor*), **žirkles Porpex** 33 (turėjo būti *Forpex*), **Iž te illuc inde** 65 (turėjo būti *illinc, inde*), **Trysdefžimt Triginti** 29 (turėjo būti *Triginta*) yra beveik be abejonės spaustuvės klaidos. Akivaizdi spaustuvės klaida yra 67-ame (spaudos klaida; iš tikrųjų 69-ame) puslapyje, kur atspausdinta šitaip: **Po, fub, fubter. Ante, coram**. Visa tai iš tiesų yra paaiškinimas, kokie

¹⁰ Gramatiškai taisyklinga daugiskaita būtų *cicera*, bet, kaip rašoma Cicerono amžininko Marko Terencijaus Varono veikalė *Apie lotynų kalbą (De lingua latina, 8.48)*, šis žodis yra vienaskaitinis ir daugiskaita *cicera* apskritai nevartojama.

lotyniški prielinksniai atitinka lietuvišką prielinksnį *po*, bet nutiko taip, kad lotyniškas prielinksnis *ante* („priešais“) buvo atspausdintas tuo šriftu (*Schwabacher*), kuriuo *Compendium* leidinyje paprastai buvo spausdinami tik lietuviški žodžiai, ir taip susidarė įspūdis, tarsi *ante* būtų lietuviškas prielinksnis, o *coram* („prie, akivaizdoje“) būtų jo lotyniškas vertimas. Dėl to žodis *ante* buvo netgi įtrauktas į lietuviškų žodžių rodyklę 1997 m. leidinyje (SC 270), tiesa, su klaustuku. Jei būtų rengiamas naujas tos knygos leidimas, žodį *ante* iš lietuviškų žodžių rodyklės tikrai reikėtų pašalinti. Iš tikrųjų čia turėta galvoje, kad prielinksnis *po* junginyje *po akimis* reiškia „priešais, akivaizdoje“, plg. ***poakim ante oculos*** 6, vartojimo pavyzdį ***po Akimis Diwo coram Deo*** 93 ir lygiai tokius pat pavyzdžius, net 6 kartus paminėtus Kleino gramatikoje (KG 111 / 17, 114 / 20, 115 / 21, 236 / 142 „140“, 262 / 168 „166“ ir 265 / 171 „169“).

1.2. Žodynėlio klaidos

Dabar pereikime prie tų atvejų, kurie atrodo tikros vertimo klaidos. Atvejis ***Sergmi, Sergeju Ægroto*** 53, nors 1997 m. leidinyje pripažintas kaip teisingas (SC 167: 4 išn.), tikrai neatrodo toks. Akivaizdu, kad žodis *sergėti* čia išverstas kaip *sirgti*. Palyginkime jo vertimą gretimuose SC puslapiuose, kur jau verčiama teisingai: ***Sergmi Custodio*** 58 („saugau“) ir ***Sergu Ægroto, Sirgau*** 55 („sergu“). Taip pat palyginkime tų pačių žodžių vertimą Kleino gramatikoje: *férgmi vigilo, excubias ago, férgiu custodio* KG 214 / 120 „118“ ir *fergu ægroto* KG 198 / 104 „102“, *firga ægrotavit* KG 194 / 100 „98“ (ir dar kartą tolesniame puslapyje). Taip pat galime palyginti tuos pačius žodžius Neselmano žodyne: *Sergmi, Sergiu und Sergēju, ējau, ēsu, ēti; bewahren, behüten, bewachen; Wache halten* N 463 ir *Sergu, sirgau, sirgsu, sirgti, krank fein, leiden* N 463. Nieko kito nerasime ir LKŽ^ė. Išvada akivaizdi: niekur nėra paliudyta, kad

veiksmažodis *sirgti* kada nors Mažojoje Lietuvoje būtų turėjęs veiksmažodžio *sergėti* formas. Net ir *Compendium* tekste kituose puslapiuose tas žodis išverstas teisingai.

Atvejis ***Liekmi Volo*** 59 laikomas klaida ir 1997 m. leidinyje (SC 296). Akivaizdu, kad čia supainioti veiksmažodžiai *likti* ir *lėkti*, nes lotyniškai išversta „skrendu“. Vienu puslapiu anksčiau tas pats žodis išverstas teisingai: ***Liekmi Linquo*** 58; plg. to paties žodžio vertimą Kleino gramatikoje: *liekmi, paliekmi linquo, relinquo* KG 213 / 119 „117“. Šiek tiek abejonių gali kelti tai, kad lotyniškas žodis *linquo* (taip pat ir *relinquo*) reiškia „(ką nors) palieku“, o ne „(pats) lieku“; vis dėlto lietuviško žodžio *likti* reikšmė „palikti ką nors“ yra paliudyta ir LKŽ^e¹¹, ir Neselmano žodyne: *Lēkmi, Žem. auch Lēkiu, likkau, liksu, likti, übrig bleiben; zurückbleiben; von etwas laffen* N 365.

Atrodo, kad ir atvejis ***Klibbu Dependeo, Klibbejau*** 57 nėra teisingas, nes žodis *klibu* čia išverstas „kabu“. Ar Mažojoje Lietuvoje žodis *klibėti* galėjo turėti reikšmę „kabėti“, labai abejotina, plg. Neselmano žodyną: *Klibu, bėjau, bėsu, bėti, klappern. Dantys kliba, die Zähne klappern. Klibanczos dantys, lofe, wackelnde, und daher klappernde Zähne* N 215. Taip pat plg. Donelaičio vartoseną: *Sparai po kraiku su čytais* [gegnės po kraigu (stogo viršumi) ir frontonai] *kliba supuogė, / O viduj visur po stogu latgaliai* [lentelės, prilaikančios stogo šiaudus] *kaba* DM RG 610–611. Atrodo, kad *klibėti* visada turėjo tik tokią reikšmę, kokią žinome dabar.

Galiausiai matome atvejį, kai vertėjui nepavyko atskirti homonimų. Žodis *pakala* reiškia ir „pleištas“, ir „pasaga“ (LKŽ^e *pakala* 1), ir „nugara“ (LKŽ^e *pakala* 2), ir „viksva“ (LKŽ^e *pakala* 3; paliudyta Mažosios Lietuvos šaltinyje). *Compendium* 92 puslapyje pateikiamas posakis ***Tu ufz mano Pakalos flapdawais***, nepaisant XVII a. rašybos (ir galbūt spaudos klaidos žodyje *flapdawais* = *flepdawais*), kiekvienam gimtakalbiui lietuviui, be jokios abejonės, reiškia „tu už mano nugaros slėpdavaisi“. Čia matome, kad jis išverstas *Tu poft*

¹¹ Žodžio *likti* II (tranzityvinė) reikšmė LKŽ^e; yra paliudijimų ir iš Mažosios Lietuvos.

carecta latebas, t. y. „tu už [praleista „mano“] viksvynų slėpeisi“ (gramatika čia taisyklinga: „viksva“ yra *carex*, o *carectum* yra „viksvynas“). Tai jau kelia rimtų įtarimų, kad *Compendium* žodžių vertėjas, juos vertęs į lotynų kalbą, nebuvo gimtakalbis lietuvis (nors 1997 m. leidinyje tai kažin kodėl laikoma teisingu vertimu, žr. SC 305).

Sangražiniai veiksmažodžiai. Abejonių kelia ir kai kurių lietuviškų sangražinių veiksmažodžių vertimai į lotynų kalbą, nors tarp jų yra ir taiklių, pvz.: ***Besfibaiſiu*** *Obſtupeſco*, ***Besfibaiſejau*** 47 („sustingstu, nustembu“); ***Besfigailiu*** *Tāgor miſericordia*, ***Besfigailejau*** 47 („esu paliečiamas gailėsčio“); ***Besfigedziu*** *Pudet me*, ***Besfigedejau*** 48 („man gėda, gėdijuosi“), plg. Donelaičio vartoseną *Aš besigėdėdams išvydau Krizą bekumpsant DM PL 322* ir *Ir besigėdėdams saugojos man pasirodyt DM VD 333*.

Vis dėlto kai kurie vertimai kelia įtarimą, kad pats vertėjas nevisiškai suprato lietuviško sangražinio veiksmažodžio reikšmę, pvz.: ***Rūpinasfi*** *ipſe mæret* 14, t. y. *rūpinasi* išversta „jis pats sielojasi“; plg. aiškų ir tikslų Kleino vertimą: *rupinũs follicitus sum de me ipſo* KG 180 / 86 „83“ „neramus esu dėl savęs paties“; ***Rafzãus*** *ego ipſe ſcribo* 41 (išspausdinta *Rafzãus*, ištaisyta *Corrigenda* sąrašė) išversta „aš pats rašau“; ***Myliũs*** *ego me diligo* 41, t. y. žodis *myliuosi* išverstas „aš save myliu“; ***Besfibjauriu*** *Commaculo me*, ***Besfibjaurejau*** 47, t. y. *besibjauriu* (*bjauriuosi*) išversta „suteršiu save“. Kleino gramatikoje sangražiniai veiksmažodžiai išversti nepriekaištingai: *apfibiaurinu contamino me ipſum* „suteršiu save patį“ KG 180 / 86 „83“; *pafididinu magnifico, extollo me ipſum* „garbinu, išaukštinu save patį“ KG 180 / 86 „83“; *apfirupinu curam, rationem mei habeo* „turiu rūpestį dėl savęs paties, tvarkau savo sąskaitas“ KG 180 / 86 „83“; *pafidarijk facias tibi* „padaryk sau“ KG 251 / 157 „155“; *pafizėminu humilio me* „pažeminu save“ KG 251 / 157 „155“.

Kalbant apie veiksmažodžio tranzityvumą, dar galima pridurti, kad žodis *važiuoju* išverstas „vežu“ (***Wazũju*** *Veho*, ***Wazawau*** 52), jei tai ne spaustuvės klaida, *veho* vietoj *vehor*.

Parūpinamieji veiksmažodžiai. Didžiausią įtarimą dėl vertėjo gimtosios kalbos kelia lietuviškų parūpinamųjų (kuratyvinių) veiksmažodžių (tokių kaip *rašydinti*) vertimas į lotynų kalbą. Atvejis [*R*]afžidinu¹² *permitto scribere* 41 išverstas lotyniškais žodžiais, kurie reiškia „leidžiu rašyti“. Tokį pat matome ir sangražinio veiksmažodžio *rašydintis* vertimą (plg. minėtus keistokus sangražinių veiksmažodžių vertimus): *Rafžidinūs ego ipse permitto scribere* 41 „aš pats leidžiu rašyti“. Iš tiesų lietuviška forma *rašydinu* reiškia ne „leidžiu (duodu leidimą) rašyti“, o „rūpinuosi, kad būtų parašyta, duodu kitam, kad (už mane ką nors) parašytų“; lotyniškas artimas posakis būtų *facio scribi*¹³ ar *facio ut scribatur*¹⁴, o turbūt geriausias tokios reikšmės posakis būtų *scribendum curo*¹⁵. Nors tam tikrais retais atvejais lotyniškas vertimas su *permitto* gal ir tiktų (kai kuriuose kontekstuose lotyniškas žodis *permittere* reiškia „perleisti“, „atiduoti“ ir pan.), bet vis dėlto tikslios lietuviško žodžio prasmės jis neperteikia. Kyla įtarimas, kad vertėjas, prieš versdamas lietuviškus žodžius į lotynų kalbą, mintyse juos išsiversdavo į vokiečių kalbą, t. y. *rašydinti* pirmiausia įsivaizdavo kaip *schreiben lassen*, o tą jau vertė į lotynų kalbą¹⁶.

Palyginkime, kaip parūpinamuosius veiksmažodžius verčia Kleinas: *rašydinu, id est, dūmi rašyti, ich laffe schreiben, jūkinu ridere facio, ich mache lachen, puldinu facio labi, ich mache fallen* KG 179 / 85 „83“. Nors, žinoma, Kleinas irgi lygino šiuos žodžius su vokiškomis konstrukcijomis, bet lotyniški vertimai yra tikslūs lietuviškų žodžių atitikmenys: *juokinu*

¹² Originaliame leidinyje buvo atspausdinta *Kafžidinu* ir ištaisyta 1997 m. leidinyje (SC 143: 2 išn.).

¹³ Plg., pvz., Cicerono vartoseną veikalo *Brutas* 142 skyriuje.

¹⁴ Plg., pvz., Ovidijaus vartoseną *Metamorfozėse*, I.545.

¹⁵ Plg., pvz., I a. pr. Kr. įrašą *Post[umus] Mimesius* (ir dar 5 pareigūnų vardai) *murum* <...> *faciundum coiravere* (= *faciundum curaverunt*) „Postumas Mimesijus (ir dar 5 pareigūnai) [apsauginę] sieną <...> pastatydino“ (EDCS 12700059) ir daug kitų panašių įrašų.

¹⁶ Vokiškos konstrukcijos su veiksmažodžiu *lassen*, kaip matome iš šaltinių, buvo labiausiai paplitęs būdas lietuviškiems parūpinamiesiems veiksmažodžiams versti, plg. Neselmaną (*Raszydinu* <...> *schreiben lassen* N 429), Kuršaitį (*rašydinu* <...> *schreiben lassen* K 346; *pýkinu erzürnen, pýkindinu erzürnen lassen* KrG § 1277) ir t. t. daugybę kartų, nors kartais pavartojami ir kiti veiksmažodžiai.

„darau, kad juoktųsi“, *puldinu* „darau, kad griūtų“. Nors pastebime, kad lotyniškas žodis *facere* Kleino pavartotas tik ten, kur vokiškuose atitikmenyse yra *machen*, vis dėlto *lassen* neišverstas į lotynų kalbą žodžiu *permittere*, jaučiant, kad šis nelabai tiktų. Pavyzdys, kur vokiškai vartojamas *lassen*, „išverstas“ tik į lietuvių kalbą, t. y. nusakytas kitais lietuviškais žodžiais: *rašydinu* „duomi (duodu) rašyti“. Dar galima pastebėti, kad Kleinas parūpinamuosius veiksmožodžius vadino *transitiva*, o *Compendium* jie vadinami *permissiva* („leidžiamaisias“; taip išversta ir SC 143), tarsi jie turėtų leidimo reikšmę. Regis, dabartinio termino *curativa* (vartojamo LKŽ¹⁷; „parūpinamieji“) kūrėjai žinojo apie klasikinės lotynų kalbos konstrukciją *faciendum curo*.

Liepiamosios nuosakos formos. Panašių abejonių kelia ir lietuviškų liepiamosios nuosakos formų vertimas: *Tewadinna jo permitte ut vocet illum* 39 „leisk, kad vadintų jį“; *wadinkem, permitte ut vocemus* 39 „leisk, kad vadintume“; *Dūkem, permitte ut demus* 39 „leisk, kad duotume“. Lotyniškai visiems šiems atvejams būtų tikusios *coniunctivus iussivus* ar *coniunctivus hortativus* formos be papildomų žodžių: *vocet, vocemus, demus* (plg. visiems žinomą *Gaudeamus*). Kyla įtarimas, kad ir čia vertėjas mąstė apie vokiškas konstrukcijas su veiksmožodžiu *lassen* (t. y. *wadinkim* mintyse vertė į *lass uns nennen*, o tą jau į lotynų kalbą kaip *permitte ut vocemus* ir t. t.)¹⁷. Palyginę su Kleino gramatika matome, kad ten tokios formos išverstos tiksliai ir gražia lotynų kalba, vartojant *coniunctivus hortativus*: *fzwęskem fanctificemus* 100 / 6 „šventinkime“, *wadinti bukime vocati fimus* 199 / 105 „103“ „pašaukti būkime“¹⁸.

¹⁷ Kalbant apie formų su *te-* vertimą į vokiečių kalbą, dar galima palyginti Kuršaičio (KrG § 1369) pastabas apie permissivą (tikrąją lietuvių kalbos permissivą, ne minėtus SC „verba permissiva“ = verba curativa).

¹⁸ Kleino gramatikoje (KG 251 / 157 „155“) minima forma *gēlbēkim* yra sutrumpinta *gelbėkimi* („gelbėki mane“) forma ir jos lotyniškas vertimas *juva me* yra visiškai tikslus.

1.3. Neaiškūs atvejai

Keletas lietuviškų žodžių vertimų į lotynų kalbą SC gramatikoje lieka neaiškūs. 48 puslapyje rašoma: **Besfigerriu Bibens bibo, Befigerejau**. Lotyniški žodžiai reiškia „gerdamas geriu“ (labiau pažodžiui „geriantis geriu“). Lotynų kalbai tokia konstrukcija nėra būdinga ir nežinia, ką tiksliai ji turėtų reikšti, bet ji panaši į vadinamąsias šventąsias tautologijas, t. y. tautologinius posakius Biblijoje, kurie lotyniškoje Vulgatoje išversti pažodžiui. Toks atvejis yra Jeremijo knygos 46:12: *ecce quibus non erat iudicium ut biberent calicem, **bibentes bibent et tu quasi innocens relinqueris? non eris innocens, sed **bibens bibes**** VUL* (skyrbybos ženklai įvairiuose leidimuose kiek skiriasi). Dabartinėje lietuviškoje Biblijoje (A. Rubšio ir Č. Kavaliausko 1998 m. vertime) tai verčiama taip: *Net tie, kurie nenusipelnė gerti taurę, turės ją išgerti! Nejuo tu liksi nenubaustas? Nenubaustas tu neliksi, turi ją gerti!* SNT. Lotyniškame Vulgatos tekste, kuris yra daug pažodiškesnis, vietoj *turės išgerti* pasakyta „gerdami išgers“, o *turi ją gerti* atitinka „gerdamas gersi“. Tiksliau šių konstrukcijų reikšmę (gal kažin kas panašaus į *gerte išgersi*, panašiai kaip *bėgte nubėgo?*¹⁹) galėtų paaiškinti tik hebrajų kalbos specialistai, bet apie šias konstrukcijas nuo seno Biblijos tyrėjams buvo žinoma. Pavyzdžiui, XVIII a. komentaruose vokiškai rašoma, kad hebrajiškame tekste pažodžiui pasakyta „*werden trinkend trinken, oder haben trinkend getrunken*“ (Dietelmair 1760: 719).

Galimas dalykas, kad lietuviško žodžio vertėjas tą Biblijos vietą ir turėjo galvoje, bet čia kyla kita, daug didesnė abejonė: ar tik lietuviškas žodis *Besfigerriu, Befigerejau* nebus *besigėrėti*, o ne *besigerti*? Tokiu atveju lotyniškas vertimas būtų visiškai neteisingas. Žodį *gėrėtis* vartojo ir Donelaitis (*Gėrėjos didei dukters sulaukusiū svodbą DM RG 138*), o žodį *gertis* (nebent jo

¹⁹ Galima atkreipti dėmesį, kad hebrajiškos tautologijos lyginamos su lietuviškais būdinais Kleino gramatikoje (bet lotyniškai pažodžiui perteikiamos lotyniškais gerundijais): *girdėte girdėjau audiendo audioi f. rectiffimè audioi*, pažodžiui „girdėte išgirdau arba teisingiausiai išgirdau“; *fakyte fakiau, dicendo dixi, feu diligenter dixi* „sakyte pasakiau arba kruopščiai (aiškiai) pasakiau“ KG 259 / 165 „163“.

reikšmė būtų „susigerti, *absorberi*“) apskritai sunku rasti pavartotą rašto paminkluose. Šiek tiek abejonių gali kelti tai, kad *Besfigerriu* parašyta su dviem *-rr-*, tarsi balsis, esantis prieš jas, būtų trumpas, bet lygiai taip pat tame pačiame puslapyje parašytas ir žodis *žerriu*, *žerrejau*, kuris tikrai yra *žėrėti* (ne *žerti*; vertimas *Scintillo* tai patvirtina).

Kitas neaiškus atvejis yra *Perriu Lavo*, *Perrejau* 48. Lotyniškas vertimas yra „prausiū“, tarsi lietuviškas žodis būtų *perti*, t. y. prausti pirtyje. Kyla didelis įtarimas, kad iš tiesų čia pavartotas žodis *perėti* (kuriam būtų tikęs lotyniškas *incubo* „tupėti, perėti“, pavartotas verčiant žodį *tupėti* 52). Iš Neselmano žodyno²⁰ nematyti, kad *perti* ir *perėti* būtų buvę painiojami, taigi galimas dalykas, kad juos supainiojo *Compendium* lietuviškų žodžių vertėjas. Neaiškumo prideda ir tai, kad tame pačiame puslapyje žodis, kuris tikrai yra *sėti*, turi būtajį laiką *Sejejau*. Tas raidžių *-ej-* padvigubinimas tikriausiai yra spaustuvės klaida, nes būtojo laiko forma **sėjėjau*, mūsų žiniomis, nepaliudyta ne tik Mažojoje Lietuvoje²¹, bet ir apskritai niekur.

Labai abejotinas atvejis yra *Swellu Glifco*, *Swillau* 54, beje, neaptartas 1997 m. leidime. Lietuviško žodžio formos tikriausiai yra *svilti*, *svela*, *svilo*, taigi jis būtų tapatus dabar pažįstamam žodžiui *svilti*, *svyla*, *svilo*, nors galėtų būti ir *svelti*, *svela*, *svilė* (vartojamam reikšme „svilti“ arba „svilinti“ LKŽ²; beje, veiksmazodis *svelti* paliudytas daugiausia Mažosios Lietuvos paminkluose). Lotyniškas vertimas reiškia „plėstis, brinkti, pūstis, didėti“. Šį keistą atvejį galima aiškinti keliais būdais, bet neužtenka duomenų kuriam nors vienam pasirinkti. Galbūt šio žodžio pasirinkimą nulėmė tai, kad žodis *glisco* lotynų literatūroje vartojamas ir kalbant apie ugnį, pavyzdžiui, Lukrecijaus *Apie daiktų prigimtį* I giesmės 474 eilutėje: *ignis gliscens* „ugnis besiplečianti = smarkiau rusenanti = įsideganti“? Remiantis tokiais vartojimo

²⁰ *Péru, perėjau, ėsu, ėti, brüten, von den Vögeln. Ant pautū perėti, auf den Eiern fitzen* 285. *Peru, pėriau, persu, perti, Jemanden baden; mit dem Badequast fchlagen; dann auch allg. Jemanden schlagen, prügeln* <...> N 286.

²¹ Neselmano žodyne: *Sēju, sėjau, sėsu, sėti, jāen. Ropes sėti, Rüben oder Kartoffeln fetzen* N 459. Hako žodyne: *Sėti fāen, prf. ju, prt. jau, fut. fu* H 115.

pavyzdžiais, gal ir įmanoma čia išvelgti panašumą į reikšmę „svilti“. Tikimybė, kad vertėjas kaip nors būtų supainiojęs vokiškus žodžius *schwelen* „rusenti, svilti“ ir *schwellen* „tinti, pūstis“, atrodo nedidelė, nes taip supainioti įmanoma tik svetimoms, o ne gimtosios kalbos žodžiams. Galbūt XVII a. Mažosios Lietuvos tarmėse tikrai gyvavo kitur nepaliudytas žodis *svelti* (skolinys iš vokiečių kalbos²²), reiškiantis „pūstis“? Nors žodynai²³ to nepatvirtina, viena Donelaičio eilutė kelia tam tikrų minčių: *Tūls nusvilęs ponpalaikis, rods, juokiasi būrams* DM VD 278. Ką tiksliai čia reiškia „nusvilęs“? Atrodo, kad ši vieta abejonių keldavo daug kam: LKŽ^ė pateikiamas aiškinimas (cituojant būtent šią Donelaičio vietą) „nusigyvenęs, nususeš“, bet Rėza (kuris galbūt turėjo geriausiai suprasti Donelaičio tarmę, taigi ir jos vaizdingus posakius) vertė visiškai pažodžiui: *Manches Herrlein, verfengt am Ofen, verlacht zwar den Bauer* „nudegęs prie krosnies“ (R 47). Ar tikrai čia *nusvilęs* nereiškė „nutukęs, išsipūtęs“? Dar galima palyginti kitą Donelaičio eilutę, kur labai panašioje frazėje (ir tokioje pačioje hegzometro pozicijoje) pavartotas žodis *pilvotas*: *Kad pilvots koks ponpalaikis taipo prasikeikia* DM VD 126. *Summa summarum*, be naujų duomenų lieka neaišku, kodėl *Compendium* žodis *svelti* (ar *svilti*) išverstas *glisco*, bet neatrodo, kad tai būtų geras vertimas.

Dar vienas atvejis, keliantis neaiškumų, yra *Sellu Salivam emitto, Sellejau* 57. Lotyniškas vertimas reiškia „seiles išskiriu“. Jei lietuviškas žodis tikrai yra *selėti, sela (seli, selėja), selėjo*, tada jis reiškia „sėlinti“. Taip nurodoma ir LKŽ^ė, cituojant įvairius šaltinius, ypač Mažosios Lietuvos. LKŽ^ė tarp jų paminima ir ši konkreči vieta (SC 57), vadinasi, tyliai

²² Etimologijos žodynai sutaria (<https://www.dwds.de/wb/etymwb/schwellen>), kad ši šaknis, reiškianti „pūstis“, yra paliudyta tik germanų kalbose (plg. anglų *swell* „pūstis“; beje, dėl to kito žodžio *schwelen* „rusenti, svilti“ plg. dabartinės anglų kalbos *swelter* „leipti nuo karščio“). Taigi baltiško žodžio (bendro su germanais indoeuropietiško paveldo) **svelti* „pūstis“ egzistavimo tikimybė atrodo nedidelė. Vis dėlto skolinys iš vokiečių kalbos fonetiškai būtų tikriausiai įmanomas, plg. *svēlis* iš vokiečių *Schwelle* „slenkstis“ K 417, LKŽ.

²³ Žodynuose galima rasti tik tokias veiksmažodžių *svilti* ir *svelti* reikšmes, kokias žinome dabar: *Swelū, swēlti, f. u. Swylu* N 508; *Swylu, swillau, swilsu, swilti, glimmen, fchwelen. Swelū, sweliū, swēlsu, swēlti, daff.* N 509; *ffwelu, fwelīau, fwelfiu, fwelti = fwylū, schwelen.* J K 417 (laužtiniai skliaustai šiame Kuršaičio žodyne reiškia, kad tokio žodžio jis nežinojo gimtojoje tarmėje, o tik iš rašto šaltinių).

pripažįstama, kad SC lotyniškas vertimas neteisingas, bet 1997 m. leidime laikoma teisinga ir forma *selėti*, ir reikšmė „seiles išskirti“ SC 313. Galimi du aiškinimai: arba tai žodis *selėti*, turintis reikšmę „sėlinti“, arba originaliame 1673 m. *Compendium* leidinyje padaryta spaudos klaida (raidės *-ell-* vietoj *-eil-*). Žodį *seilėti* vartoja ir Donelaitis: *Taip kad jam daugysk seilėdams jo liežuvėlis DM PV 519*.

Dar vienas abejotinas atvejis yra *Kibždu Submoveo, Moto, Kibzdejau 57*. *Kibždėti* reiškia „krutėti“, o lotyniškas vertimas sako „pastūmėti, judinti“, taigi galbūt turėta galvoje „krutinti“. Ar tikrai žodis *kibždėti* kadaise galėjo turėti tranzityvinę reikšmę, ar tai yra vertėjo klaida, nežinia (turbūt pastarasis atvejis).

Verta dar kartą prisiminti, kad Kleino gramatikoje tokių abejotinių vertimų nerasime. Visi lietuviški žodžiai, kurie joje išversti į lotynų kalbą, nepaisant XVII a. rašybos ir archajiškų formų, yra aiškūs šiuolaikiniam lietuviui ir sklandžiai dera su lotyniškais vertimais. Visa, ką abejotino galima rasti Kleino gramatikoje, be jau minėtų kiek apytikslių augalų ar XVII a. drabužių pavadinimų, yra keli atvejai, tiksliau, vienas pluoštas atvejų, kai lietuviškas esamasis laikas *parašau* išverstas lotynišku perfektu (tarsi lietuviškai būtų buvę *parašiau* ar *esu parašęs*): *afz fawa warda parafzau, ego meum nomen fcripfi; tu fawa warda parafzai, tu tuum nomen fcripfifti; jis fawa warda parafza, ille fuum nomen fcripfit; afz tawa warda parafzau, ego tuum nomen fcripfi; tu tawa warda parafzai, tu tuum nomen fcripfifti* KG 243 / 149 „147“²⁴. Iš visko sprendžiant, tai yra atsitiktinis neapsižiūrėjimas. Kad ir kokia būtų buvusi Danieliaus Kleino etninė kilmė, akivaizdu, kad jo lietuvių kalbos mokėjimas buvo lygus gimtakalbio mokėjimui.

Tokie yra abejotini lietuviškų žodžių vertimo į lotynų kalbą atvejai *Compendium* leidinyje. Vis dėlto neturėtų susidaryti įspūdis, kad tame veikalė knibždėte knibžda klaidų.

²⁴ Tai tikrai esamieji laikai, o ne kokie nors fonetiniai ar ortografiniai būtojo laiko variantai, plg. tikrus ir atitinkamai išverstus būtuosius laikus: *mufze verberavit* KG 195 / 101 „99“, *atnefze... attulit* KG 241 / 147 „145“ ir kt.

Kaip minėta, lietuviškų žodžių ir posakių vertimų į lotynų kalbą yra 1380, o abejotinų iš jų yra tik tiek, kiek aptarta šiame straipsnyje. Visi kiti vertimo atvejai yra teisingi ir taiklūs. Tarp jų yra ir atvejis, kurį, kaip atrodo, neteisingai suprato LKŽ rengėjai: LKŽ^e žodžio *paskristi* 2 (*paskriñda, paskriòto*) 2-oji reikšmė pagrįsta vienintele vieta iš čia aptariamoms gramatikos (nurodoma SC 55) ir ta reikšmė pateikiama „išgriežti, išgremžti“. Patikrinę tą atvejį *Compendium* tekste, matome: ***Pafkrindu Cavus fio, Pafkrittau*** 55. Lotyniškas vertimas būtų „tuščiaviduris (ar įdubęs) tampus“, vadinasi, šio žodžio reikšmė yra ne „išgremžti“ ką nors, kad taptų tuščiaviduris (tai būtų *cavum facio*), bet pačiam tuščiaviduriam tapti, t. y. „išretėti“ arba „įdubti“.

2. ŽODYNĖLYJE PATEIKTI VERTINGI DUOMENYS

Aptariamame žodynėlyje taip pat yra daug įdomių ir vertingų dalykų, kurie nėra šio straipsnio tiesioginis objektas, bet vis dėlto juos verta paminėti. Jame galime rasti paliudytą senovės lietuvių dievybių vardų (*Kaukas, Gabvartas, Gabjaujis, Velinas, Žemyna* 24–25; Kleinas liudija formą *Žemynė* KG 157 / 63 „61“), vietovardžių ir gyventojų pavadinimų (*prūsas, Prūsa*; Kleinas liudija formą *Prūsija* KG 158 / 64 „62“), *Karaliaučius, karaliaučionis, Danckas* [Dancigas arba Gdanskas], *danckionis, Tilžė, tilžėnas, Įsrutis, įsrutėnas, Katenava* [Katniava], *katnaviškis* [katniaviškis], *Lietuva, lietuvninkas* 19, 25; panašų sąrašą randame ir Kleino gramatikoje, bet tik dalis šių vardų patenka į abu sąrašus). Taip pat *Compendium* žodynėlis liudija ir senąją žodžio *kunigaikštis* reikšmę, *mirabile dictu*, nepatekusią į LKŽ: ***Kunigaik[f]ztis Principis filius*** 19 „valdovo, monarcho („kunigaikščio“ dabartine reikšme) sūnus“, plg. ***Kunigas Princeps*** 19 („valdovas, monarchas“, t. y. „kunigaikštis“ dabartine reikšme; pastaroji žodžio *kunigas* reikšmė į LKŽ pateko). Kad tai nėra koks nors atsitiktinumas

ar apsirikimas, matyti iš konteksto, kur tame pačiame skyriuje, 19 puslapyje, paminėti įvairių valdovų ir jų sūnų titulai: **Karalius Rex**, **Karalunas Regis filius**; **Ercikis Princeps**, **Ercikaitis Principis filius**, taip pat **Klebonas Paftor**, **Klebonaitis Paftoris filius** (kalbama, žinoma, apie liuteronų klebonus, kurie būdavo vedę ir turėdavo vaikų). Galime dar palyginti su Kleino liudijimais: *Kunigas Dominus* „šeimininkas, valdovas“, *Kunige Domina* „šeimininkė, valdovė“ KG 118 / 24 ir *Kunigaikštis Principis filius, Princeps* „valdovo sūnus; valdovas“ KG 161 / 67 „65“ (plg. ir kitus ten pat Kleino pateikiamus žodžius).

2.1. Klasikinių romėnų autorių citatos

Compendium žodynyje tarp įvairių sakinių, kuriais iliustruojama lietuvių kalbos sintaksė, yra ir kelios klasikinių romėnų autorių citatos. Nors ir trumpos, jos vis dėlto yra seniausi žinomi šių kūrinių vertimai į lietuvių kalbą. Trijų iš jų nurodyti ir autoriai, o kai kurios kitos yra be autorystės nuorodos ir 1997 m. leidime liko neidentifikuotos²⁵. Štai citatos su nurodytais autoriais:

Ipacz[ę] Liekoryftę tur, ant ataušzimo Ligg[o]fa kuno karfzczius. Sing[u]llare remedium habent ad refrigerandum in morbis corporis ardores. Plinius 86–87 (buvo atspausdinta *Ipacze, Liggufa, Singnlare*). Tai yra Plinijaus Vyresniojo citata²⁶, kuri reiškia „turi ypatingą gydomąją savybę ataušinti ligose kūno karščius“ (apie laukines vynuoges).

Neigi wiena riecziis kuri ant jednojimo Deiwju pareitis' nera uzlikta. Neq[ue] ulla res quæ ad placand[os] De[os] pertinet, prætervifa est. Cic. 86 (buvo atspausdinta *placandum Deus*, ir tai pagrindžia, kad korektūros klaidų galima laukti ne tik lietuviškuose, bet ir lotyniškuose

²⁵ 1997 m. leidinio pratarmėje (SC 19) minimos tik dvi citatos, Plinijaus ir Cicerono, pamiršus netrukus aptarsimą Horacijaus citatą, identifikuotą SC 223.

²⁶ *Naturalis historia*, XIV. 99 (kai kuriuose leidiniuose skyrių numeracija skiriasi, bet tai bus maždaug XIV knygos paskutinio trečdaliao pradžioje). Visas Plinijaus veikalas į lietuvių kalbą nėra išverstas iki šiol.

žodžiuose; be to, kai kuriuose Cicerono teksto nuorašuose (ir šiuolaikiniuose leidiniuose) vietoj *praetervisa* vartojama *praetermissa* beveik tokia pat reikšme). Tai Cicerono sakinyš iš III kalbos prieš Katiliną²⁷ (*In Catilinam*, III.20), kuris reiškia „Nė vienas dalykas, kuris priklauso dievams permaldauti, nėra [=nebuvo] praleistas“. *Deiwjū* čia pažodžiui yra *deivijų*, bet moteriškosios giminės forma *deivės* buvo vadinamos senovės lietuvių (taigi ir romėnų) dievybės apskritai; todėl tiktų sakyti, kad žodžio *deivės* (daugiskaita) viena iš senųjų reikšmių yra tiesiog „dievybės“ (ne tik moteriškos dievybės), plg. daugiskaitos *žmonės* moteriškąją giminę senuosiuose raštuose. LKŽ^e prie žodžio *deivė*, beje, tokia reikšmė neminima, nors ten pateiktame Mažvydo sakinyje *Tos deivės negal jums nieko gero duoti* pavartoto žodžio reikšmė yra būtent tokia („dievybės“; tame kontekste Mažvydo paminėtos dievybės iš tiesų yra vyriškos).

Jau tampi Boba, ô tacziau nori graži regiama but. Fis anus & tamen vis formofa videri Horat. 4. Carm. Od. 13 81. Kaip ir nurodyta, tai citata iš Horacijaus *Odžių* (*Carmina*, IV.13.2–3). Originalas yra vadinamosios IV Asklepiado strofos 2-osios eilutės pabaiga ir 3-oji eilutė, o lietuviškas vertimas yra visai arti originalo metro²⁸.

Kai kurios romėnų autorių citatos paliktos be autorystės nuorodų. Štai jos:

Kodel tu werta argu nē werta to wardo Sakyfu. Digna tuo cur fis indignaq[ue] nomine, dicam 76. Tai yra Marcialio epigramos III.34 pirmoji eilutė (hegzametras). Lietuviškas vertimas taip pat yra hegzametras (jį deklamuojant reikėtų daryti eliziją *vert' argu*, kaip lotyniškuose hegzametuose), vadinasi, tai yra ankstyva (nors ir ne pati seniausia) lietuviška hegzometro eilutė. Visa Marcialio epigrama yra tokia:

²⁷ Šiuolaikinį vertimą galima perskaityti šioje knygoje: Markas Tulijus Ciceronas. *Kalbos*, vertė E. Ulčinaitė, Vilnius: Pradai, 1997. P. 118–169.

²⁸ Šiuolaikinį vertimą galima rasti čia: Horacijus. *Lyrika*, vertė H. Zabulis, Vilnius: Vaga, 1977. P. 183.

Digna tuo cur sis indignaque nomine, dicam.

Frigida es et nigra es: non es et es Chione.

Epigrama skirta merginai, vardu Chionė. Graikiškas vardas *Chionē* (*Χιόνη*) reiškia maždaug „Snieguolė“, ar „Sniegė“, o visa epigrama reiškia „Kodėl tu verta ir [tuo pat metu] neverta savo vardo, pasakysiu: esi šalta [=neistringa] ir esi juoda [=tamsaus gymio, kuris romėnų nebuvo laikomas grožio idealu]: [taigi] esi ir [tuo pat metu] nesi Snieguolė“. Egzistuoja ir šiuolaikinis šio teksto, kaip ir beveik visų kitų (išskyrus obsceniškiausias) Marcialio epigramų, vertimas²⁹. Iš šios epigramos pasirinkimo sintakseiliiustruoti atrodo, kad *Compendium* autoriai, nors ir buvo liuteronų pastoriai, vertino gyvenimo džiaugsmus ir romėnišką sąmojų³⁰. Galima pastebėti, kad 84 puslapyje linksnių valdymui iliustruoti pasirinktas žodžių junginys *myliu mergq*; bet posakis *pareimi mylėjęs* 8 tikriausiai reiškia „pareinu padaręs paslaugą draugui“ ar panašiai (plg. Donelaičio vartoseną *pamylėti* = *pavaišinti* DM RG 116), nes kitaip kiltų klausimas, iš kokios tiksliai įstaigos kalbėtojas pareiti (pareina).

Kām ant gero? Cui bono? 79. Nors ir trumpas posakis, bet jis yra žinomas iš Cicerono kalbos *Už Roscijų* (*Pro Roscio* 84, 86 etc.): „Kam tai [Roscijaus tėvo nužudymas] suteikė naudos?“³¹ Plg. dabartinį posakį (turbūt galiausiai kilusį iš šios Cicerono kalbos) „kam tai naudinga?“.

²⁹ Žr. Marcus Valerius Martialis. *Epigramos*, vertė A. T. Veličkienė, Vilnius: Baltos lankos, 1998. P. 74.

³⁰ Beje, kaip minėta, Šulco sūnus Jonas 1706 m. išleido Ezopo pasakėčių (tarp jų buvo ir iš Fedro bei Horacijaus kūrybos žinomų pasakėčių siužetų) vertimus į lietuvių kalbą. Galbūt antikinės literatūros pomėgį jis buvo paveldėjęs iš tėvo.

³¹ Žr.: Markas Tulijus Ciceronas. *Kalbos*, vertė A. Kučinskienė, Vilnius: Pradai, 1997, 35–88.

Sugryžtu walgęs. *Redeo obfonatu* 85. Nors ir trumpas posakis, bet jis yra citata iš Plauto komedijos *Dvyniai*³² (*Menaechmi* 277, 288). Pažodinė šio posakio reikšmė yra „grižtu pasirūpinęs valgio (pvz. apsipirkęs turguje)“, bet tai ne kokia nors vertimo klaida, o galima perkeltinė reikšmė.

2.2. Biblijos citatos

Taip pat *Compendium* tekste yra apie 90 lietuviškų ir atitinkamų lotyniškų Senojo ir Naujojo Testamento citatų, paprastai su tiksliais nuorodomis. Daugelio jų lotyniškas variantas sutampa su Vulgatos tekstu (arba skiriasi tik nežymiai) ir atitinka lietuvišką tekstą. Vis dėlto yra atvejais, iš kurio atrodo, kad lietuviškam tekstui parinktas neteisingas atitikmuo iš Vulgatos: ***Girriafi Piktybe, five ifž Piktybês fawo. Gloriatu Peccator in defideriis an[im]jæ fuæ. Pf. 10, 3 79*** (buvo atspausdinta *anmiæ*). Psalmės nuoroda pateikta teisingai, bet jos lotyniškas tekstas reiškia „giriasi nusidėjėlis savo sielos troškimuose“ (A. Rubšio ir Č. Kavaliausko 1998 m. vertime: „Juk nedorėlis puikuojasi savo širdies kėslais“). Atrodo, kad lietuvišką tekstą geriau atitiktų vieta iš Ps 52:3 (Vulgatoje 51:3) *gloriatu in malitia* („giriasi piktybėje“; visas sakiny: *quid gloriatu in malitia qui potens est iniquitate?* „kodėl giriasi piktybėje, kuris galingas yra neteisumu?“; A. Rubšio ir Č. Kavaliausko versija: „Kodėl didžiuojies, negarbingas galiūne, savo darbu nedoru?“). Tai galiausiai patvirtina įtarimą, kad pradiniam gramatikos rankraštyje visi ar beveik visi lietuviški žodžiai ir sakiniai buvo vertimų, o lotyniškus vertimus vėliau pridėjo kitas žmogus, taigi Teofilis Šulcas.

³² Komedijos šiuolaikinį vertimą (Aleksio Churgino) galima rasti šioje knygoje: *Antikinės komedijos*, sud. D. Dilytė, Vilnius: Vaga, 1989, 445–504.

3. ŠIUOLAIKINIŲ VERTIMŲ NETIKSLUMAI

Galiausiai reikia paminėti netikslumus, kurių pasitaiko *Compendium* lotyniškų pratarmių (parašytų, kaip sutariama, Šulco) šiuolaikiniuose vertimuose, pateikiamuose 1997 m. leidime. Jie yra įvairūs, daugelis smulkūs ar panašūs į poetiškus atpasakojimus, bet keletas iš jų šiek tiek trukdo suprasti pratarinėse išdėstytus faktus. Jei kada nors būtų rengiamas naujas šio paminklo leidimas, tai būtų verta patikslinti.

Originalo pratarinėje, nenumeruotuose puslapiuose (SC 48, 50), yra toks sakinytis: *Multa & ferè fexcenta forfitan (fi fpectes gentis Lithvanicæ originem, nonnullorum Grammatices præcepta refpuentium, & ex usu addiscendam linguam, contententium, objectiones) monenda occurrerent, nifi ne monftri ad instar appareant, timor obicem poneret, & aurem quafi vellicaret tritum illud & verisfimum Veriverbium: Vino vendibili non opus est fufpensâ hederâ.* Jis reiškia (verčiant beveik pažodžiui): „Daug ir beveik šeši šimtai [lotyniškas posakis, reiškiantis maždaug „devynios galybės“] galbūt (jei atsižvelgtum į lietuvių tautos kilmę [ir] kai kurių gramatikos taisykles niekinančių ir iš praktikos kalbą išmoktiną esant teigiančių [žmonių] priekaištus) abejonių [monenda: pastabų, įspėjimų] kiltų, jei nuogastavimas, kad jos netaptų blogu ženklu [arba „pabaisa“], nepastatytų [joms] užtvaros ir į galvą neateitų [pažod. „ausies negnaibytų“] ta nutrinta ir labai teisinga tiesa: gerai prekei reklamos nereikia [pažod. „parduodamam (=gerai perkamam) vynui nereikia pakabintos gebenės“ [kuri, pasak Erazmo *Adagia* 589C, buvo naudojama kaip reklamos ženklas romėnų tavernose]].

Iš čia matyti, kad sakinytis yra užuomina į Kleino gramatikos pratarinę, kurioje buvo pateikti galimi oponentų priekaištai dėl sumanymo parašyti lietuvių kalbos gramatiką ir tada papunkčiui sutriuškinti. Tie priekaištai iš esmės buvo tokie: 1) lietuvių kalba kilusi iš kalbų mišinio, be to, turi daug dialektų, taigi gramatikos parašyti neįmanoma; 2) iš praktikos galima kalbos išmokti geriau nei iš gramatikos. Šulcas, nenorėdamas leistis į tokias diskusijas, čia tik

pasako, kad tos rūšies priekaištų (*monenda*) galėtų atsirasti devynios galybės, bet neverta į juos kreipti dėmesio. Žodžiai „jei atsižvelgtum į lietuvių tautos kilmę“ yra užuomina į Kleino jau sutriuškintą priekaištą, esą lietuvių kalba kilusi iš kalbų mišinio, bet tai, kad pasakyta ne „lietuvių kalbos“, o „lietuvių tautos (*gentis Litvanicæ*) kilmę“, galbūt reiškia, kad Sapūnui ir Šulcui buvo žinoma ir lietuvių kilmės iš romėnų teorija. Kitaip kodėl lietuviškai sintakseii iliustruoti būtų pasirinktos vietos iš romėnų autorių kūrinių, o eiliuoti fragmentai verčiami taikant į metrą? Kleino gramatikoje, beje, klasikinių autorių citatos nepasitelkiamos.

Nenumeruotuose pratarmės puslapiuose (SC 50, 52) tarp priešasčių, nulėmusių šios gramatikos išleidimą, paminima ir tokia: *ex tam crebrâ defcriptione ortus timor, ne citra tum Inventoris, tum Autoris Gratiam typis concrederentur* „iš tokio dažno perrašymo kilęs nuogastavimas, kad prieš viena vertus Sumanytojo, kita vertus Autoriaus interesą [šie *Lietuvių kalbos pradmenys*] spaustuvei nebūtų patikėti [=spaudai atiduoti]“. Iš čia matome, kad XVII a., kaip ir buvo galima tikėtis, į autorių teises buvo žiūrima laisviau nei dabar: daug kas pasidarydavo šio veikalo nuorašus (tikriausiai pasiskolinę originalą iš Šulco), kol galiausiai Šulcas ėmė nerimauti, kad kas nors to veikalo neišspausdintų ir nepasiimtų iš jo pardavimo gautų pajamų. Taip pat tai paaiškina, kodėl Šulcas save vadina „autoriumi“: lotyniškai žodis *auctor* (čia pavartotas vėlyvas variantas *autor*) gali reikšti ir teisėtą savininką, turintį teisę parduoti savo nuosavybę. Vadinasi, Šulcas, paveldėjęs Sapūno rankraštį, save laiko, kaip pasakytume dabartiniais terminais, turtinių autoriaus teisių savininku ir leidžia suprasti, kad tokia buvusi paties Sapūno (pratarmėje vadinamo Sumanytoju, *Inventor*) valia. Nėra jokių priešasčių tuo abejoti. Beje, nors tituliniam lape šis veikalas vadinamas *Compendium gramaticæ Lithvanicæ* („Lietuviškos gramatikos santrauka“), pratarmėse jis nuolat minimas

taip, tarsi jo antraštė būtų buvusi *Elementa lingvæ Lithvanicæ* („Lietuvių kalbos pradmenys“)³³. Kaip žinome, Šulcas mirė tais pačiais 1673–iaisiais metais, kai šis veikalas buvo išspausdintas, taigi tikriausiai šis neatitikimas rodo, kad prieš mirtį Šulcas nebespėjo galutinai sutvarkyti leidinio. Tai paaiškintų ir tokias korektūros klaidas, ypač lotyniškuose žodžiuose, kurių puikiai lotynų kalbą mokantis žmogus nebūtų palikęs.

Reikia paminėti dar vieną netikslumą 1997 m. leidinyje. Pabaigos žodyje (SC 254) pasakyta: *Et tu fortean L[ector] C[uriose] fi hos octerniores [sic] perlegeris <...>*. 1997 m. leidinyje tai verčiama taip: „Ir tu, rūpestingasis skaitytojai, jeigu <...> perskaitysi šį **aštuonerius metus rašytą darbą** <...>“ SC 255. Iš tiesų originale nepasakyta, kiek metų buvo rašomas šis veikalas. Originalo žodis *octerniores* nėra koks nors žodžio *octennium* („8 metų laikotarpis“) variantas; tai yra akivaizdi spaudos klaida iš *octerniones*. Žodis *octernio* (pažodžiui tarsi „aštuonetas“) yra naujųjų laikų lotynų kalbos naujadaras (sudarytas pagal klasikinio *ternio* „trejetas“ pavyzdį), todėl jo nėra klasikinės ar viduramžių lotynų kalbos žodynuose (net *Forcellini* ar *Thesaurus Linguae Latinae*, ar *DuCange*), bet interneto paieška iš karto parodo, kad XVII a. jis buvo vartojamas kalbant apie spaustuves ir spaudinius. Pavyzdžiui, Komenijaus lotynų kalbos žodyno *Lexicon atriale latino–latinum* (1657)³⁴ pratarinėje rašoma: *Habet n. [=enim] Lexicon hoc Octerniones 40, h. e. foliola 320* „Juk šis žodynas turi 40 *octerniones*, t. y. 320 lapų“. Iš čia matome, kad vienas *octernio* turi 8 lapus, taigi 16 puslapių. Vadinasi, *octernio* yra vienas šešiolikos puslapių arba aštuonių lapų (*in octavo*) spaudos lankas. Kad Sapūno ir Šulco gramatikos leidinys ir yra *in octavo* formato, nurodyta 1997 m. leidimo pratarinėje (Stundžia 1997: 5). Vadinasi, *fi hos octernio[n]es*

³³ Kai kurie šaltiniai dar mini, kad Sapūno gramatika buvo vadinama ir *Nomenclatorium* (Biržiška 1960: 264), bet toks pavadinimas (lotynų kalbos naujadaras, kuris reikštų maždaug „vardynas“) labiau tiktų žodynui nei gramatikai pavadinti.

³⁴ Prieiga internete: http://comlex.pbworks.com/w/page/9977075/Jan_0.

perlegeris reiškia „jei perskaitysi šiuos spaudos lankus“ arba „ši *in octavo* formato leidinį“. Kiek laiko iš tiesų buvo rašomas šis veikalas, nežinome.

Žodis *octerniones* (ši kartą be spaudos klaidos) paminėtas ir leidinio dedikacijoje Prūsijos kunigaikščio sūnui Karoliui Emilijui³⁵, nenumeruotame puslapyje: *hi octerniones numerum fanctum vix attingentes, ad SERENISSIMÆ CELSITUDINIS TUÆ pedes devoluti <...> SC 42*. Tai reiškia: „šie spaudos lankai, šventąjį skaičių vos pasiekę, prie ŠVIESIAUSIOS TAVO AUKŠTYBĖS kojų padėti <...>“. Šventuoju skaičiumi lotynų literatūroje³⁶ buvo vadinamas skaičius 7. Kaip rašoma 1997 m. pratarinėje (Stundžia 1997: 6), visą originalų *Compendium* leidinį sudaro 113 puslapių, o tai ir yra 7 spaudos lankai su trupučiu. Iš čia matome, kad dedikacija buvo parašyta (ar bent peržiūrėta) jau po to, kai pagrindinis knygos tekstas buvo spaustuvėje surinktas ir buvo paaiškėjęs spaudos lankų skaičius.

Šulco rašyta pratarinė (SC 40) taip pat šiek tiek patikslina žinias apie jo biografiją. Šaltiniai nurodo, kad 1675 m. Teofilio Šulco našlė Ona Blumaitė (Anna Bluhmin) su septyniais dar nesuaugusiais vaikais dėl dviejų gaisrų buvo patekusi į didelį skurdą (ZM 2014: 1651). Iš čia gali susidaryti įspūdis, kad tie du gaisrai įvyko jau po Šulco mirties, bet iš pratarinės sužinome, kad gaisrai buvo trys ir įvyko dar Šulcui gyvam esant: *Ingenuè fateor, meam pulvere Lithvanico jam vigefimum, & quod excurrit, añum, fopitam quafi, intereaq[ue] à Vulcano tertio impeditam, favillis obrutam & mediis omnibus orbatam tenuitatem, eloqui vix valere, quantum Ornamentum, PRINCIPEM <...> cum fingulis fuis subditis patriâ loqui posse linguâ <...>* „Atvirai prisipažįstu manąjį lietuviškų dulkių jau dvidešimtuosius ir tuos, kurie baigiasi, metus tarsi užmigdytą ir tuo [pat] metu trečią kartą Vulkano sukliudytą, pelenais užverstą ir viso viešumo [viešo žinomumo, būdų viešai skelbtis] netekusį vargingumą vargiai

³⁵ Jam SC išleidimo metu buvo 18 metų; dar po metų, 1674 m., jis mirė.

³⁶ Plg. Senekos *Laiškų Liucilijui* 90.6 skyrių (lietuviškas vertimas: Liucijus Anėjus Seneka. *Laiškai Liucilijui*, vertė D. Dilytė, Vilnius: Pradai, 1999, 299).

begalint išsakyti, kokia Puošmena, kai VALDOVAS <...> su kiekvienu iš savo pavaldinių gali kalbėti gimtąja kalba <...>.“ Pasakymas „dvidešimt metų lietuviškų dulkių migdomo vargingumo“ čia tikriausiai reiškia laikotarpį, kai Šulcas dirbo lietuviškų parapijų klebonu – nuo 1650 m. Išdaguose ir nuo 1662 m. Katniavoje. Iš to galima spėti, kad pratarinė galbūt buvo rašoma apie 1670 m., t. y. maždaug 3 metai iki spausdinto leidinio pasirodymo.

IŠVADOS

Tyrėjų sutariama, kad lietuvių kalbos gramatiką, sutrumpintai vadinamą *Compendium*, parašė Kristupas Sapūnas, o Teofilis Šulcas ją išleido, kai ją pridėjęs ir parašęs pratarines. Kyla klausimas, ką tiksliai pridėjo Šulcas prie originalaus Sapūno rankraščio. Pratarinėse Šulco autorystė yra akivaizdi, o kas pridėta pačiam gramatikos tekstui? Kaip minėta pradžioje, į pradinį *Compendium* tekstą buvo įterptos kai kurios Kleino gramatikos ištraukos. Ar tai yra viskas?

Palyginus šioje gramatikoje paminėtų lietuviškų žodžių vertimus į lotynų kalbą (*de facto* lietuvių–lotynų kalbų žodynėlių), matyti tam tikrą įtarimą keliančių dalykų, kurių nerastume Kleino gramatikoje: 1) kai kurie žodžiai išversti neteisingai, ypač supainiojus panašiai skambančius lietuviškus žodžius (*likti* ir *lėkti*, *sirgti* ir *sergėti* ir pan.); 2) šiek tiek miglotai išversti kai kurie lietuviški sangražiniai veiksmažodžiai, tarsi ne visai suprantant jų reikšmę; 3) supainiotos homonimų reikšmės ten, kur gimtakalbiui lietuviui jos būtų akivaizdžios; 4) lietuviški parūpinamieji veiksmažodžiai ir kai kurios liepiamōsios nuosakos formos išverstos taip, tarsi vertėjas jas iš pradžių būtų mintyse išsivertęs į vokiečių kalbą; 5) vienai lietuviškai Biblijos citatai kaip atitikmuo parinkta panaši, bet ne ta pati Biblijos citata iš lotyniškos Vulgatos, o to nebūtų galėję nutikti, jei lotyniškus atitikmenis būtų dar veikalo rašymo metu sudėjęs pats autorius (taip nutikti galėjo tik jei rankraščio autoriaus lietuviškos

citatos būtų buvusios paliktos be lotyniškų atitikmenų, o juos susirasti lotyniškame Vulgatos tekste vėliau būtų turėjęs kitas žmogus).

Ar galima vieną arba kitą bendraautorių kaltinti netobulai mokėjus lotynų kalbą? Tikrai ne, nes jie abu buvo įgiję lotynišką išsilavinimą Karaliaučiaus universitete ir yra parašę kūrinių nepriekaištinga lotynų kalba. Kaip tada dėl lietuvių kalbos mokėjimo? Gramatiką rašęs autorius mokėjo lietuvių kalbą kaip gimtakalbis (jo lietuvių kalba nepriekaištinga), o tas kitas žmogus, kaip matyti iš vertimų, lietuvių kalbą mokėjo gerai, bet gimtakalbis nebuvo. Tam tikri vertimo požymiai rodo, kad jo gimtoji kalba buvo vokiečių. Išvada akivaizdi: Sapūno rankraštyje lietuviški žodžiai ir posakiai (bent dauguma jų) buvo palikti be lotyniškų vertimų, o lotyniškus atitikmenis pridėjo gerai lietuvių kalbą mokėjęs žmogus, kurio gimtoji kalba buvo vokiečių, taigi Teofilis Šulcas. Tai padaryti jį tikriausiai paskatino tai, kad beveik visi lietuviški žodžiai buvo išversti į lotynų kalbą Kleino gramatikoje, kuria, kaip žinoma, Šulcas irgi naudojosi. Visa tai dera su faktu, kad Šulcas pratarmėje Sapūną vadina savo Mokytoju (*Præceptor*). Kokio mokslo Sapūnas galėjo mokyti Šulcą, jei jie abu buvo gavę tokį pat išsilavinimą Karaliaučiaus universitete? Akivaizdu: lietuvių kalbos, kurios žinias Šulcui prireikė patobulinti tapus lietuviškos parapijos pastoriumi.

Vis dėlto iš viso to neturėtų susidaryti įspūdis, kad Šulco papildyta ir išleista Sapūno gramatika esanti kuo nors ydinga. Į kai kurių žodžių lotyniškus vertimus, aptartus šiame straipsnyje, galima žiūrėti atsargiau, jeigu jie prieštarauja tam, ką žinome apie lietuvių kalbos žodžių reikšmes iš gimtakalbio kompetencijos ir istorinių šaltinių. Vis dėlto reikia pripažinti, kad Šulcas, išleisdamas Sapūno gramatiką, mums išsaugojo šį vertingą lietuvių kalbos paminklą ir, pridėjęs lotyniškus vertimus lietuviškiems žodžiams bei posakiams, *de facto* sukūrė 1380 vienetų lietuvių–lotynų kalbų žodynelį, taip išsaugodamas ir tokių XVII a. lietuvių kalbos faktų, kuriuos tikrai buvo verta įtraukti ir į LKŽ.

Šulco vertimų netikslumai būtų buvę neišvengiami bet kuriam negimtakalbiui (ypač neturinčiam šiuolaikinių priemonių informacijai patikrinti). Mes, duomenų bazėmis apsiginklavę šiuolaikiniai gimtakalbiai, galime tam XVII a. vokiškai kalbėjusiam prūsui tik padėkoti už jo darbą. Jeigu šio straipsnio autoriui būtų tekusi užduotis lotyniškai paaiškinti vokiškus žodžius iš vokiečių kalbos gramatikos, rezultatai būtų daug daug blogesni (kaip ir mėginimas be duomenų bazių susirasti reikiamą vietą lotyniškoje Biblijoje). Galiausiai, paskutiniai Šulco žodžiai išleistos gramatikos pabaigoje yra tokie: *fi quæ per Sphalmata irrepfiffe videantur ac obferuari potuère, placidè corrige* „jei kokios nors [klaidos] per apsirikimą pasirodytų įsibrovusios ir galėtų būti pastebėtos, maloniai pataisyk“ SC 254. Šis straipsnis yra pagarbus mėginimas tai ir padaryti.

ŠALTINIAI

Cn – R. P. Gregorii Cnapii Societatis Iesu Theologi Thesauri Polonolatinogræci Tomus I. Cracoviæ: Typis & Sumptu Francisci Cæfarij, 1643.

DD – *Dictionarium Latinogermanicum, et vice versa Germanicolatinum ex optimis Latinæ linguæ scriptoribus concinnatum. Autore Petro Dafypodio.* Argentorati: per Wendelinum Rihelium, 1537.

DM – Donelaičio „Metų“ tekstas šiuolaikine rašyba. Prieiga internete: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Kristijonas_Donelaitis._Metai.LF0900.pdf.

(Giesmės žymimos santrumpomis: PV = Pavasario linksmybės, VD = Vasaros darbai, RG = Rudenio gėrybės; tada nurodomas eilutės numeris).

EDCS – *Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby* (Lotynų įrašai). Prieiga internete: www.manfredclaus.de.

- H – *Vocabularium Litthuanico-Germanicum, et Germanico-Litthuanicum, Darin alle im Neuen Testament und Pfalter befindliche Wörter nach dem Aphabeth enthalten find; Nebft Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauifchen Grammatic. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack, S. S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle, Halle: Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr., 1730.*
- KG – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, fotogr. leidimas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- KrG – Kuršaitis F. *Lietuvių kalbos gramatika (1876)*, par. B. Kabašinskaitė, iš vok. k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- KrG – Kurschat Friedrich. *Grammatik der littauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1876.
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, 1941–2002 (elektroninis variantas), vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt.
- N – Nesselmann G. H. F. 1850: *Wörterbuch der Littauifchen Sprache von G. H. F. Neffelman*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.
- R – Rhesa L. J. *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauifchen des Chriftian Donaleitis, genannt Donaliti*, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhefa, Prof. d. Theol., Königsberg: in der Königl. Hartungfchen Hofbuchdruckerei, 1818.
- SC – *Sapūno ir Šulco gramatika*, fotogr. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- SD³ – *Dictionarium trium linguarum, In ufum Studiofæ Iuventutis, auctore Constantino Szyrwid è Societate Jesu*. Tertia editio recognita & aucta. Vilnæ: Typis Academicis Societatis Jesu. MDCXLII [1642]. Prieiga internete: www.thesaurus.flf.vu.lt (paieška pagal lotynišką žodį; originalaus leidinio puslapių numeriai faksimilėse).

SNT – *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentai*. Senąjį Testamentą iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys. Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis. Prieiga internete: biblija.lt.

VUL – *The Latin Vulgate*. Prieiga internete: www.biblestudytools.com/vul.

LITERATŪRA

Biržiška Vaclovas 1960: *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. I: XVI–XVII amžiai*, Čikaga: Kultūros fondas.

Buchienė Tamara, Palionis Jonas 1957. Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–63.

Dietelmair Johann Augustin 1760: *Die Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments, nebft einer vollftändigen Erklärung derselben, welche aus den auserlesenster Anmerkungen verschiedener Engländifchen Schriftsteller zusammengetragen, und in der holländifchen Sprache an das Licht gestellet, nunmehr aber in dieser deutſchen Ueberſetzung aufs neue durchgeſehen, und mit vielen Anmerkungen un einem Vorberichte begleitet worden von D. Johann Auguſtin Dietelmair, der heil. Schrift Prof. ord. zu Altorf, und Archidiac. der Stadtkirche. Der neunte Theil, welcher die Weißagungen und Klaglieder Jeremiä enthält*, Leipzig: Verlegts Bernhard Chriftoph Breitkopf.

-
- Eigminas Kazimieras 1997: Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco „Compendium Grammaticae Lithvanicae“. – *Sapūno ir Šulco gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 9–32.
- Hanzíková Ludmila 1988: Názvy kalhot v češtině z hlediska principů sémantické motivace. – *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis A 36*, Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 95–101.
- Koženiauskienė Regina 1990: *XVI–XII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas.
- Strockis Mindaugas 2007: *Klasikinių kalbų kirčio žymėjimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Stundžia Bonifacas 1997: Pratarė. – *Sapūno ir Šulco gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 5–7.
- ZM 2014: *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch 6. Saalfeld bis Szypulowski*. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kranz, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins [für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung (QMS)].

Gauta 2020 12 09

Priimta 2020 12 30

LATIN-LITHUANIAN GLOSSARY IN THE 1673 LITHUANIAN GRAMMAR
BY SAPŪNAS AND SCHULTZ

Summary

A short grammar of Lithuanian, written in Latin and published in 1673 in Königsberg, referred to as the *Compendium*, was written by Kristupas Sapūnas (in German known as Christoph Sappuhn) and published by Theophilus Schultz (in Lithuanian known as Teofilis Šulcas). It has been a consensus among scholars that Schultz, to whom Sapūnas had bequeathed his unpublished manuscript, published it, years after the death of the original author, with his own additions; yet, in the absence of the original manuscript, it is not always clear what exactly these additions are.

Almost all Lithuanian words mentioned in the *Compendium* are accompanied with Latin translations; thus we have a *de facto* Lithuanian–Latin glossary consisting of 1380 entries. Most of the words are translated well, but the peculiarities of the translation of certain Lithuanian grammatical forms suggest that the translator had to mentally translate them into German first before producing the Latin version; also, certain similar-sounding or homonymous Lithuanian words, which could not have presented any difficulty for a native speaker, seem to have confused the translator. From this a conclusion can be drawn that in the original manuscript by Sapūnas (who was beyond doubt a native speaker of Lithuanian) the Lithuanian words had no accompanying Latin translations, and that these were added by Schultz (who was a Germanophone Prussian). Yet, despite these minor shortcomings inevitable with a non-native speaker, Schultz must be commended for his work in preserving for the posterity this interesting document on Lithuanian as it was spoken in Lithuania Minor in the 17th century.

KEYWORDS: Sapūnas, Šulcas (Schultz), *Compendium*, glossary, translation, Latin.

MINDAUGAS STROCKIS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, 10308 Vilnius

mindaugas.strockis@lki.lt